

Az erdélyi magyarság lélekszámáról

A tanulmány először a sepsiszentgyörgyi *Európai Idő* 1993. 17–18., 19–20., 23–24., illetőleg a kolozsvári *Szabadság* 1994. március 16., 23., 30., április 13. számaiban, majd jelentősen bővített és átdolgozott formában a szegedi *Tiszatáj* 1994. 8. számában látott napvilágot. Románul megjelent *Despre numărul maghiarilor din Transilvania* címmel. In: *Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii Carpato–balcanice și a Transilvaniei*. Odorheiu Secuiesc, 1996, Asociația Culturală Haáz Rezső. 45–81. p. Jelen közlés – apróbb módosításokkal és a frissebb adatközléseknek megfelelően aktualizálva – ez utóbbi változattal azonos. A szerző "Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből" című tanulmánykötetéből. Budapest, 1998, Püski. 240–259. p.

Közel két éve már, hogy napvilágot láttak az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes eredményei. Ezekből megtudhattuk, hogy az adatfelvétel 1 milliót 620 ezer magyar nemzetiségű lakost talált az ország területének egészén. Közülük mintegy 1 millió 600 ezren a tágabb értelemben vett Erdélyben élnek. Mivel viszonylag friss adatokkal rendelkezünk e tárgykörben, joggal vethető fel, hogy mi indokolja a fenti címmel íráshoz fogni. Vajon van-e értelme fejtegetésekbe bocsátkozni olyasvalamiről, ami – lényegénél fogva – ténykérdés. A felfokozott várakozás után azonban az első részeredmények láthatóan nem elégitették ki az érdeklődőket. A szakmai közvéleményt azért nem, mert az ismeretessé vált adatok szűkösek és „féloldalasak” voltak (nem publikálták pl. az anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó számokat). A nagyközönség pedig csalódott, mert a közzétett számok alaposan rácaffoltak a romániai magyarság nagyságáról „forgalomban lévő” közkeletű vélekedésekre. S itt nem egyszerűen statisztikai mennyiségről van szó. A népszámlálás szenttelen adatközlése egy, a Kós Károlyi *Kiáltó* szó óta metaforikus jelentéstöbblettel bíró képet kezd ki: a kétmillió erdélyi magyarságét, melylyel „minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reá kiterjesztette”. E metaforában gondolkodás logikája szerint vagy a hivatalos statisztikát kell hazugságnak nyilvánítani és mindent elkövetni az igazság felmutatása érdekében, vagy pedig tudomásul kell venni: a zsidók és a németek távozása után immár a magyarságnak sincs jövője sem Erdélyben, sem Romániában.¹ Nem csodálhatjuk, ha a romániai magyarságot sokan olyan, szinte „fiktív népességként” jelenítik meg, amely nem a valóságos népesedési viszonyoknak megfelelően, hanem egy utópisztikus demográfiai modell tértől és időtől független törvényszerűségeinek engedelmeskedve alakul.

Hálátlan dolog – az ideológia mezsgyéjéről a statisztikához visszatérve – az utópiát a valósággal ütköztetni. Ez azonban nem feltétlenül jelenti a romániai népszámlálások igazolását. Hiszen hitelük – gondoljunk csak az 1992. évi adatfelvétel anomáliáinak sajtóvisszhangjára – igencsak kétséges. Bár nehéz eldönteni, hogy a mostani összeírás, vagy a róla való beszélés politizálódott át inkább, az eredményekre óhatatlanul is hatást gyakorló politikai hisztéria ténye tagadhatatlan. Jogosultnak tűnik tehát – a mindkét irányú elfogultságok ellenében – a rendelkezésre álló tényanyag realisabb értékeléséhez hozzájáruló alternatív hipotézisek megfogalmazása.

A következőkben magam is egy ilyen hipotézist kívánok körvonalazni, előre bocsátva, hogy nem a romániai népszámlálások úgynevezett „hamisításainak” mindenáron való bizonyítása, hanem a most lezajlott népszámlálás *végleges* eredményeivel kapcsolatos – ideologikus felhangoktól mentes – várakozás megfogalmazása a célom. Ennek során a magyarság feltételezett természetes szaporodásának és külső vándorlásainak összevetésével először népességszáma (lehetséges) alakulását követem nyomon. Az így nyert eredményt és az *előzetes* népszámlálási népességszámot egybevetve sorra veszem azokat a szempontokat, amelyek révén az előzetes közlés sommás nemzetiségképe árnyalható. A hipotetikus és a tényleges nemzetiségi népességszám közötti eltérés magyarázatát egyelőre nem keresem. Erre – a népszámlálás érdemi kritikájával együtt – csak a mindenre kiterjedő végleges adatközlés birtokában nyílik lehetőség. A hazai szakemberek gyakorlatához igazodva a II. világháborút követő népszámlálások közül leginkább elfogadott – bár kifogástalannak nem tekinthető – 1956. évből indulok ki. Erre alapozva – a bizonytalansági tényezők körét szűkítendő – nem a romániai, hanem csupán a Kárpáton inneni (a továbbiakban: erdélyi) magyarság gyarapodására vonatkozó feltételezésemet vázolom.

Az erdélyi magyarság természetes szaporulata 1956–1992 között

Mindenekelőtt Semlyén Istvánt idézem: „Amikor népesedési kérdésekről beszélünk, nem gondolkozhatunk egyszerű, egy- vagy kétismeretlenes egyenletekben. A népesedési magatartás számtalan tényezőnek együtt- és egymásrahatásától függ, s e tényezők között a gazdasági-anyagi természetűek éppoly nagy szerepet játszanak, mint a kulturálisak meg a hagyományokból fakadók, a tömeglélektaniaknak pedig szinte akkora szerepük van, mint a törvényes rendelkezéseknek. Ezért *a valóságot leegyszerűsítő népesedési egyenletek felállítása csak zsákutcába vezethet.* [Kiemelés tőlem. V.E.Á.] Talán az a leghelyesebb, ha demográfiai aporémákban gondolkodunk, és hozzá sem fogunk ezek megoldásához, amíg nem tanulmányoztuk kellőképpen nemzetiségünk egyes sajátosságait, ide értve a nemzetiségi mobilitás rendhagyó eseteit, az interetnikus diaszpóra személyközi kapcsolatait, a heterogén párválasztás gyakoriságát és még sok egyebet.”²

A népesedéskutatóként is múlthatlan érdemeket szerzett erdélyi közíró, aki a közelmúltban – a hivatal sáncain kívüliek által megszerezhető adatok publikusságának határait is oldva – talán a legtöbbet tette a romániai magyarság demográfiájának tanulmányozása terén, pontosan tudhatta, mit jelent az *aporémákkal* való méltatlan küszködés. A nemzetiségi lét megnyilvánulásainak mindenre kiterjedő statisztikai számbavétele helyett – az adatok hiányának problémájával bíbelődni. Így különösen megzívlelendők tudósi lelkiismeretességéből fakadó intelmei, amikor rögtön az első lépésnél szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközünk.

A nemzetiségek népmozgalmáról ugyanis a II. világháború óta *nem áll rendelkezésünkre hivatalos kimutatás.* A magyarság természetes szaporodására vonatkozóan általában az *erdélyi részek átlagmutatóját* szokás irányadónak venni, sőt egyes nézetek szerint a romániai magyarság szaporulata egyenesen az *országos átlagok* értéksávjában mozog.³ Ez utóbbi vélemény képviselői többnyire két, hangsúlyozottan magyar többségű székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) természetes szaporulatának országos átlag feletti, illetőleg a szép számban magyarok által is lakott Maros és Szatmár megyék országos középmezőnyben szóródó értékeire alapoznak. Az – etnikailag is színezett – egyenlőtlen gyarapodás különbségeit országosan nivelláló, egyoldalú és túlzó általánosításokat azonban illuzórikusnak kell tekintenünk, hiszen Erdélyben a természetes szaporodás aránya a század eleje óta kimutathatóan mindig alacsonyabb volt, mint a Regátban. A románság és a magyarság természetes népmozgalmi arányszámainak *erdélyi szintű* egybemosása már kevésbé kifogásolható, mivel azok, az itteni részek összesített eredményeit tekintve, a két világháború között még valóban nagyjából azonosak voltak. Néhány töredékesen közzétett nemzetiségi részadat alapján azonban a románság javára bekövetkezett eltolódások lehetőségével Erdélyben is számolnunk kell. 1966-ban például a születési arányszám országosan 14,3, Erdélyben 13,9, míg a magyar nők élveszüléseinek számaránya itt is, ott is csupán 12,8 ezrelék volt.⁴ Ugyanez az érték a románok esetében (a hivatalosan mindmáig egyetlenként közölt 1965-ös adatokat az 1966. évi népszámlálási eredményekre vetítve) mind az ország területének egészén, mind pedig Erdélyben 14,7–14,8 ezrelék körül mozgott.⁵ Hasonló tendencia feltételezhető 1966–1977 között, amikor a nyers élveszületési arányszám a magyar családokban évi átlagban 18,4 ezrelék volt az országos 20,8 és az erdélyi 19,4 ezrelékes értékkel szemben.⁶

1. táblázat
Élveszületések száma, 1966–1976 (ezer lakosra)

Év	Magyar nemzetiség	Országos átlag	Erdélyi átlag	Országos Erdélyi	
				átlag különbsége a magyar nemzetiség átlagához képest	
1966	12,8	14,3	13,9	1,5	1,1
1967	21,2	27,4	23,5	6,2	2,3
1968	22,9	26,7	23,7	3,8	0,8
1969	21,4	23,3	21,6	1,9	0,2
1970	19,8	21,1	20,1	1,3	0,3
1971	17,9	19,5	18,6	1,6	0,7

Év	Magyar nemzetiség	Országos átlag	Erdélyi átlag	Országos	Erdélyi
				átlag különbözősége a magyar nemzetiség átlagához képest	
1972	17,4	18,8	18,1	1,4	0,7
1973	16,6	18,2	17,8	1,6	1,2
1974	18,0	20,3	19,5	2,3	1,5
1975	17,3	19,7	18,8	2,4	1,5
1976	17,1	19,5	18,6	2,4	1,5
Átlag	18,4	20,8	19,4	2,4	1,0

Említésre méltó még, hogy frissebb információk szerint az 1977. évi népszámlálás időpontjában az 50–54 éves, tehát befejezett termékenységű nők korcsoportjában az átlagos gyermekszám a román nőknél 2,4, a magyar nőknél pedig 2,2 volt. Ez utóbbi érték a népesség változatlan szinten tartásához szükséges ún. reprodukciós együtthatóval azonos, vagyis a magyarság ekkor már – hosszabb távon – éppen csak önmaga „újratermelésére” volt képes.⁷

Nemzetiségi halandósági adatokat nem hoztak nyilvánosságra. 1966–1977 között a magyarság nyers élveszületési mutatószámainak és az évi átlagos 4,8 ezrelékes nemzetiségi gyarapodásnak egyszerű aritmetikai számítással 13,5 ezrelékes halálozási arányszám felelne meg. (Az országos átlag ugyanekkor 9,4, az erdélyi pedig 10,2 ezrelék volt.) Ezt az eredményt – elsősorban a számítás alapjául szolgáló nemzetiségi adatok megbízhatatlansága miatt – nem fogadhatjuk el valósnak. Az azonban okkal feltételezhető, hogy a magyarság átlag alatti születési arányszámához az átlagot közelítő, vagy azt esetleg meg is haladó halálozási mutatók járulnak. Az 1966–1985 közötti népmozgalmi adatokból ugyanis (2. táblázat) kitűnik, hogy Hargita és Kovászna megyében a halandósági ráta nem sokkal marad el az erdélyi átlagtól (1977 után Maros megyében is hasonló a helyzet); olyan, a magyarok által jelentős számban lakott megyékben pedig, mint Szilágy, Szatmár, Bihar, Temes és Arad, ez a ráta az erdélyi középérték fölé emelkedik.

Az ugyancsak számottevő magyar lakossággal bíró Máramaros, Kolozs és Brassó megyék átlagosnál kedvezőbb halálozási arányszámait már kockázatos dolog lenne az ott élő magyarságra általánosítani. E problémakör egyebek között a területi mobilitással és a városodással függ össze. Köztudomású, hogy az erdélyi magyarság korábban a régió átlagánál magasabb arányban volt városlakó, a városokban már hosszabb ideje megtelepült népesség természetes gyarapodása pedig rendszerint kisebb. E tendencia durván leegyszerűsítve a következőképp jellemezhető: a városi környezet a születésszám mérséklésének irányába hat, a születések csökkenése a népesség demográfiai előregedéséhez vezet, s ez bizonyos idő elteltével törvényszerűen magasabb halálozási arányszámot von maga után. Az erőltetett iparfejlesztésen alapuló „második urbanizáció” időszakában a mozgékonyabb termékeny korosztályok városba áramlása bizonyos fokig késleltette ezt a folyamatot. A városi népesség ilyen értelmű „ruralizációja” azonban – a Székelyföldet leszámítva – túlnyomórészt az egyre nagyobb számban betelepülő románságnak köszönhető. Az erdélyi románság ráadásul – az ott élő magyarsággal szemben – fölös számú „külső” népességi tartalékokkal is bírt. Mint arra Semlyén István több alkalommal rámutatott, népesedési szempontból két részre lehetne osztani az országot: az alacsonyabb termékenységű délnyugati–déli és a legutóbbi időkig hagyományosan gyarapodó keleti–északkeleti övezetre. (Ez az övezet Máramaros, Szatmár, Beszterce-Naszód, Hargita és Kovászna megyékre, ezen felül Moldvára és a vele határos Tulcea megyére, erdélyi viszonylatban tehát 60 százalékban román lakosságú, összességében pedig döntően Kárpátokon túli régiókra terjed ki) Demográfiai szempontból az egész ország ez utóbbi – keleti – országrész népességfőléselegéből él. A népességi tartalékokat számba véve, területi eloszlásukat feltérképezve belátható, hogy a hagyományosan városlakó magyarság természetes gyarapodásának csökkenését csak kis mértékben ellentételezhette a városok szűkebb vonzáskörzetéből történő beköltözés, illetőleg a földrajzi távolság növekedésével arányosan gyérülő székelyföldi „kirajzás”. Ezzel szemben az újonnan és gyorsan városodó románságnál – még az egyébként alacsony reprodukciós mutatókkal jellemezhető Dél-Erdélyben is – jó ideig a *tömegesen* (s köztük szép számban a Regátból) beköltöztek magasabb termékenysége dominált. Ettől az átmeneti népesedési előnytől „a nagyobb városokban élő magyarság a régebbi urbanizáltság, a magyar beköltö-

zők csekélyebb száma, és ezeknek a városi magyar etnoszba való gyorsabb integrációja miatt elesett”.⁸ Hivatkozhatnék még néhány, a hetvenes években (szórványvidéken, aprófalvakban, városi tömbnegyedekben) végzett egyedi demográfiai és szociológiai vizsgálódásra, melyek szintén a magyarság kedvezőtlenebb szaporulatára vonatkozó feltevést támasztják alá.⁹ Mindezek alapján nem főleg az óvatosság az erdélyi magyarság természetes szaporodásának arányszámait az országátlagánál alacsonyabb – a születési arányszámokban mutatkozó eltérés alapján legalább 1 ezrelékponttal csökkentett – értékben feltételezni.

2. táblázat
Az erdélyi megyék népmozgalmi arányszámai, 1966–1985
(ezer lakosra, éves átlagban)

Megye	1966–1976			1977–1985		
	Természetes szaporulat	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporulat	Élveszületés	Halálozás
Fehér	9,7	20,1	10,4	6,1	17,0	10,9
Arad	1,8	15,0	13,2	-1,9	12,3	14,2
Bihar	7,8	18,9	11,1	3,8	16,0	12,2
Beszterce-Naszód	14,1	23,9	9,8	11,9	21,5	9,6
Brassó	10,3	18,2	7,9	7,5	15,3	7,8
Krassó-Szörény	3,8	15,7	11,9	2,1	14,2	12,1
Kolozs	9,8	18,9	9,1	5,6	15,6	10,0
Kovácszna	10,7	20,8	10,1	9,1	19,5	10,4
Hargita	11,8	21,7	9,9	8,5	18,5	10,0
Hunyad	9,7	19,3	9,6	5,1	15,2	10,1
Máramaros	13,9	23,0	9,1	10,7	20,1	9,4
Maros	11,9	21,1	9,2	6,8	17,0	10,2
Szatmár	11,8	22,1	10,3	7,8	18,9	11,1
Szilágy	10,6	21,6	11,0	6,3	18,3	12,0
Szeben	11,8	21,1	9,3	8,1	17,4	9,3
Temes	3,3	15,1	11,8	1,0	12,8	11,8
Erdély összesen	9,2	19,4	10,2	5,7	16,4	10,7
Országos átlag	11,4	20,8	9,4	7,0	17,1	10,1

A természetes szaporulat Erdélyben 1956-tól követhető folyamatosan nyomon: az idevonatkozó források 1956–1966 között 7,7, 1966–1977 között 10,7, 1977–1985 között 5 százalékos gyarapodást regisztrálnak. Ez az egyes időszakok végeredményeinek középátlamához viszonyítva évi átlagban 7,5, 9,1, illetve 5,7 ezreléknek felel meg. 1989-ben ez az érték már csupán 4,2 ezrelék volt, 1991-ben pedig az előzőnek a felét sem érte el. Az erdélyi magyarság gyarapodása az előbbieket szerint (hipotetikusán 1 ezrelékkal csökkentett arányszámokkal), a nemzetiségi és anyanyelvi értékeket egyaránt továbbgörgetve 1956–1966 között 105–110 ezer, 1966–1977 között 155–160 ezer, 1977–1985 között 75–80 ezer, a továbbiakban még mintegy 25–30 ezer, összesen 360–380 ezer főnyire becsülhető. (Ugyanezek a számok az átlagmutató 1 ezrelékes csökkentése nélkül 435–450 ezer körül alakulnának.)

A magyar nemzetiségű lakosok lélekszáma Erdélyben 1956-ban 1 millió 558 ezer volt, a magyar anyanyelvűeké pedig 1 millió 616 ezer. Az erdélyi magyarok számának tehát – optimális körülmények között – az 1992. évi népszámlálás időpontjában a nemzetiségi ismérv alapján el kellett volna érnie az 1 millió 920 ezret, anyanyelv szerint pedig a kétmilliót.

Ezek az elméleti értékek a számok mikrorégiónkénti (megyéenkénti) végigvezetése sem változtatna lényegesen, a csökkentett ráták használata pedig némiképp ellensúlyozza a „valóságot leegyszerűsítő népesedési egyenlet” elkerülhetetlen torzításait. Az átlagszámokból kirajzolódó népmozgalmi tendenciák további árnyalására nincs lehetőségünk. (Sem a magyarság nem- és életkor szerinti összetételére, sem társadalmi rétegződésére, foglalkozási megoszlására, földrajzi és társadalmi mobili-

tására, sem pedig műveltségi szintjére, iskolázottságára vonatkozóan nem kerültek nyilvánosságra közelebbi adatok.)

3. táblázat
A természetes szaporulat Erdélyben, 1956–1991

Időszak *	Abszolút számban (ezer fő)	A gyarapodás évi átlagos üteme (ezrelék)	A magyarság feltételezett természetes szaporulata (ezer fő)**	
			nemzetiség	anyanyelv
1956–1965	481,5	7,5	105,0	110,0
1966–1976	715,4	9,1	155,0	160,0
1977–1985	374,4	5,7	75,0	80,0
1985–1991	181,8	3,6	25,0	30,0
1956–1991	1753,1	7,0	360,0	380,0

* 1956.I.1., 1966.I.1., 1977.I.1., 1985.VII.1., 1992.I.1. között

** 1 ezrelékponttal csökkentett arányszámok alapján

Természetesen egy mégoly körültekintő népesedési előrejelzésnek is megvannak a maga korlátai, hiszen – Semlyén István szavaival – *az emberi viselkedés végső soron kiszámíthatatlan*. Ez különösen igaz az etnikai hovatartozást illetően. Tudatában kell lennünk annak, hogy a nemzetiségi-anyanyelvi számok alakulását az identitásválasztás rejtettebb, népmozgalmi módszerekkel nem prognosztizálható mozgásai jelentős mértékben befolyásolják. (Rendezett nemzetiségstatisztikai viszonyok között ezekre az – asszimilációs – mozgásokra éppen a számított nemzetiségi népességszám és a népszámlálási eredmények közötti eltérésekből lehetne visszakövetkeztetni.) Komoly bizonytalansági tényezőt jelent, hogy egyes számítások szerint az erdélyi magyarságnak már a hetvenes években közel az egynegyede (kb. 400 ezer lélek) olyan interetnikus diaszpórában – a nemzetiségi kötődést erőteljesen lazító kisebbségi közegben – élt, ahol az összlakosságnak mindössze 5–15 százalékát képviselte.¹⁰ Az identitásváltozás előre nem számítható tényezői közül figyelmet érdemel, hogy a hagyományos keretből kilépő, területi és foglalkozási szempontból egyaránt mozgékonyabb népességnél – ennek aránya a magyarság esetében (a falun élők számának csökkenése alapján) 1966–1977 között mintegy másfélszerese volt az országos értéknek – erősen tért hódít a vegyes házasságok száma. Egy ez ideig egyedül publikus adat szerint az 1965-ben házasságot kötött magyar nők 17,5 százaléka más nemzetiségű férfihoz ment férjhez (15,1 százalékuk románhoz), a házasuló magyar férfiaknak pedig 13,5 százaléka más nemzetiségű feleséget választott magának (11,7 százalékuk román).¹¹ E viszonylagos exogámia – a többségi környezetből eleve adódó hátrányoktól függetlenül is – szintén növeli a nemzedékváltást kísérő etnikumváltás esélyeit. Végül – szomorú kuriozitásként – utalnunk kell egy statisztikailag számottevő devianciára. Nemrégiben napvilágra került felmérés szerint az utolsó 12 esztendő alatt 25 ezer személy vetett véget önmagának életének Romániában. A „fekete övezetbe” – ahol az öngyilkosok száma 100 ezer lakosonként évente 15-nél több – kizárólag az erdélyi részek, s többnyire magyarok lakta területek tartoznak, így Kovászna, Hargita, Bihar, Szatmár vagy Maros megye.¹²

Az elvándorlás

Az emberi sorsok alakulásának – a szó szoros értelmében – szembetűnő megnyilvánulása a térbeli mobilitás, a lakóhely-változtatás. A szocialista modernizációt kísérő nagyarányú népességmozgósítás köztudomásúan tömeges beáramlást eredményezett a Regátból Erdély – főként déli – régióiba. Kevésbé ismert, hogy az országrészek közötti népvándorlás eredményeként szép számban erdélyiek is kerültek a Kárpátokon túlra. A származási statisztikák szerint 1966-ban 397 ezer, 1977-ben pedig 533 ezer Kárpátokon túlról érkezett élt Erdélyben. Ám az Erdélyből Regátba elszármazottak száma sem kevés: 1966-ban 241 ezer, 1977-ben már 290 ezer volt. Nem állíthatjuk, hogy az Óromániában élő erdélyi születésűek között a magyarok otthoni arányszámuknak megfelelően képviseltették magukat

(mint ahogyan az ellenkezőjét sem). Mindenesetre – még ha közülük sokan hazatértek is – több tízezen lehettek, s java részük a voluntarista népességmozgatás időszakában szórótt szét a Kárpátokon túlra. E tízezrek eleve csökkenthetik az erdélyi magyarságnak a vizsgált időszakban feltételezett népességi nyereségét.

Ennél sokkal drámaibb méretű a *tömeges kivándorlás* folytán elszenvedett veszteség. Ez elsősorban az elmúlt fél évtized fejleménye. A tömegével elmenők között elsőként említhetjük azokat az illegálisan nyugatra távozókat, akik 1985 júniusától 1986. október 28-áig, az egész világra érvényes román útlevéllel a kezükben, a magyar határőrség által nem akadályozva Ausztria érintésével hagyták el szülőhazájukat. Korabeli hivatalos osztrák adatok szerint 2329 romániai állampolgár élt ezzel a lehetőséggel, más – előszeretettel hivatkozott – forrás 16 ezer embert említ, akiknek 75 százaléka erdélyi magyar volt. 1987 nyarán néhány hónapig sokan a jugoszláv–magyar határon át próbálkoztak hasonló módon.¹³

Az országot *hivatalos úton* elhagyni szándékozók többsége a magyarországi letelepedést célozta meg. Jóllehet, a hetvenes–nyolcvanas évek emigrációja még korántsem volt tömeges, a magyar kormányzóvivő által kiszivárogtatott adatokból következtetve már 1987 végén 14 ezerre becsülhetjük a Romániából Magyarországra települtek, illetve áttelepedési kérelemmel jelentkezők számát.¹⁴ A kivándorlás ütemének felgyorsulását jelzi, hogy az 1980–1989 között áttelepült 22,5 ezer személy közül 18 ezren az utolsó két esztendőben érkeztek hazánkba.¹⁵ Román belügyi közlés szerint 1990–1991 folyamán további 18 534 magyar nemzetiségű távozott hivatalosan az országból.¹⁶ E részleges adatok ismeretében hihetőnek tűnik a bukaresti népszámlálási bizottság főigazgatójának – ugyancsak a román Belügyminisztérium információira alapozott – állítása, mely szerint tizenöt év alatt több mint 60 ezer magyar hagyta el véglegesen Romániát. E tájékoztatás a népszámlálás előzetes adatait ismertető sajtóértekezleten az MTI tudósítójának kérdésére hangzott el, kiegészülve azzal, hogy a valós szám ennél feltehetően jóval nagyobb; magyarországi források például legalább 120 ezer áttelepült romániai magyar állampolgárról tesznek említést.¹⁷ Ez a köztudatban is meggyökeresedett szám azokra a – meglehetősen bizonytalan – becslésekre utal, melyek (esetenként többszöri átfedéssel) a kivándoroltak mellett a végleges letelepedés szándékával, menekültként, illetve menedékesként (menekült státusért folyamodóként), vagy pedig csupán ideiglenesen, például vendégmunkásként, vagy turistaként, de nem turistacéllal hazánkban tartózkodókat is magukban foglalják. Annyi bizonyosan tudható, hogy a BM Menekültügyi Hivatalának nyilvántartása szerint 1988–1991 között a hivatal helyi szervei és befogadó állomásai 51 682 Romániából érkezettet regisztráltak. Legalább háromnegyedük magyar nemzetiségű volt.¹⁸ A hivatal vezetője egy interjúban arról tájékoztatott, hogy 1990. május közepéig 60–70 ezer – 75–80 százalékban magyar nemzetiségű – romániai menekült lépte át határainkat, s nagy részük azóta már letelepedett.¹⁹ Ugyancsak hazai (az ORFK-tól származó) információ szerint több mint 70 ezer legális bevándorló él Magyarországon; döntő többségükben magyar nemzetiségűek és nagyjából Romániából érkeztek.²⁰ Emellett – 1991. III. negyedév végi adat szerint – 25 580 román állampolgár kapott munkavállalói engedélyt hazánkban.²¹ Tegyük hozzá, hogy becslések szerint ekkor az illegálisan Magyarországon tartózkodók száma legalább duplája a legálisan itt tartózkodóké.²²

A közzélekedést neves személyiségek megnyilatkozásai is alakítják. Kreczinger István, az Erdélyi Világszövetség Magyarországi Szervezetének elnöke egy beszélgetés során 100–120 ezerre teszi az 1988 óta áttelepültek számát.²³ Tökés László szerint a '89-es változások óta mintegy 100 ezer magyar „hagyta el sietve” Romániát.²⁴ Sütő András pontos ismeretek hiányában nem hivatkozik konkrét számadatokra – hangsúlyozza ugyanakkor, hogy súlyos mulasztásnak tartja az elmenők számbavételének elmaradását –, de megkockáztatja, hogy *ez a mostani minden eddigi menekülésnél nagyobb méretű*.²⁵ A világháborús, különösen az első főhatalomváltást követő népmozgások számaira gondolva ez a megállapítás meglehetősen tűnik, mégsem mondhatjuk, hogy csupán egy, a népe sorsáért – joggal – aggódó írástudó napi tapasztalatokat apokaliptikussá növelő víziójáról lenne szó. Az erdélyi magyarság számbeli veszteségeit – különösen, ha az elvándorlás beláthatatlan népesedési következményeire gondolunk – pillanatnyilag valóban nehéz lenne ennél kevésbé borúlátóan megítélni.

A tárgyszerű véleményalkotást nem csak a rendelkezésre álló információk töredékessége nehezíti, hanem az is, hogy a „kivándoroltakról”, „menekültekről” számot adó híradások többnyire különböző időszakokat átfedő, *eltérő jellegű és eltérő típusú* vándormozgalmak számaival operálnak. Mivel e tanulmány célja a *népszámlálás* eredményének értékelése, a népszámlálás pedig nem más, mint egy folytonosan fluktuáló népesség *pillanatnyi* állapotának kimerevítése a jövőbeni vizsgálódások számá-

ra, a fenti – nem feltétlenül bizonyító erejű – adatok felsorolásával csupán az volt a célom, hogy *legalább nagyságrendileg* behatároljam azok körét, akik *az adott időpontban távollétük miatt kimaradhattak az országos számbavételből*. Ide véve azokat is, akik a határok megnyitásával, az ellenőrizhetetlen migráció konjunktúráját kihasználva huzamosabb időre, de a végleges elmenetel szándéka nélkül távoztak Romániából. Számuk – a népszámlálás végeredményét, a központi lakosságnylvántartást és a hivatalos kivándorlási statisztikát egybevetve – országosan legalább negyedmillióra becsülhető. Az ily módon idegenbe szakadtak – köztük szép számban magyarok – semmiféle nyilvánításban nem szerepelnek, ám statisztikailag akkor is hiányoznak, ha jónéhányan csak „ingázóként”, ideiglenes munkavállalás céljából, politikai vagy más okokból voltak távol a népszámlálás időpontjában és maradtak ki – netán számlálóbiztosi „rágélesztéssel” – az összeírásból. (Egyedül Sepsiszentgyörgyön 4 ezren.) Hiányukat, még ha csak időleges is, a távollévők indítékainak, végleges hazatérésük kilátásainak mérlegelése nélkül tényként kell rögzíteni. Erre tekintettel magam is a felé hajlok, hogy inkább „felülbecsült” értékeknek adjak helyt vizsgálódásom során.

Sütő András fájdalmasan találó hasonlata szerint az elvándorlás olyan, mint a belső vérzés; nem látványos folyamat. E metafora egyik lehetséges – földhözragadtabb – olvasata arra figyelmeztet, hogy az előzőekben említettekén túl azok hiányával is számolnunk kell, akik a kivándorlási statisztikákban nem magyarokként szerepelnek, de valójában a korábbi népszámlálások magyar vonatkozású adataiból „szivárogtak el”. Ilyenek az Izraelbe távozott magyar anyanyelvű zsidók, vagy a szatmárvidéki svábok elmagyarosodott leszármazottai, akik elmenvén őseik földjét választották, s így Németországba, németként tértek vissza. 1956-ban még 21 272 magyar anyanyelvű zsidó nemzetiségű (s valószínűleg még több izraelita felekezetű) élt Erdélyben, számuk ma már csupán 1–2 ezer. A mai Szatmár megye területén az 1956. évi népszámlálás mindössze 3520 németet regisztrált. Meglepő módon ugyanitt e számot jóval meghaladó német kivándorlás figyelhető meg. Csak a nyolcvanas években 6716-an távoztak a megyéből Németországba (nyilvánvalóan javarészt a korábban magukat magyarnak vallók sorait ritkítva),²⁶ ugyanakkor – további emigráció lehetőségét előre vetítve – 1992-ig az itt maradó németek száma 14,3 ezer főre emelkedett.

Mindent egybevetve, a ceaușescu-i diktatúra végjátékának idején nekiiramodottak, valamint az ország jelenlegi politikai és gazdasági közállapotaiból kiábrándultak s életlehetőségeik jobbítását egyelőre külföldön remélik számát 100–150 ezerre, a már korábban (elsősorban Izraelbe, Németországba, Magyarországra) emigráltak, illetőleg az ország távolabbi vidékeire távoztak számát pedig legalább 50 ezerre becsülhetjük. Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége tehát három és fél évtized alatt összesen *150–200 ezer* főre tehető.

Az 1992. évi népszámlálás előzetes felekezeti adatközlésének néhány tanulsága

Az erdélyi magyarság lélekszáma, zavartalan fejlődés esetén, 1992-ig természetes úton *1 millió 920 ezerre–2 millióra* nőtt volna. Mivel feltételezésem szerint 150–200 ezren elvándoroltak, az *anyanyelvi* szám az 1992. januári népszámlálás időpontjában *1 millió 800 ezer – 1 millió 850 ezerre* apadhatott. A magyarnak tekintettek, ám statisztikailag a nemzetiségi adatsorokból hiányzók száma az előbb említetténnél némileg kevesebb. Lehetséges vándorlási veszteségük az országból távozott (nyelviileg a magyarsághoz asszimilálódott) zsidók, németek és svábok 30 ezerre becsült számával csökkentve 120–170 ezer főnyi. Így a *magyar nemzetiségűek száma* a népszámláláskor *1 millió 750 ezer – 1 millió 800 ezerben* feltételezhető. Lehet több és lehet kevesebb is, bár százezres nagyságrendű eltérés már nem valószínű. A népszámlálás előzetes adatai szerint azonban a *magyar nemzetiségűek száma* az erdélyi megyékben csupán *1 millió 600 ezer* volt. Ez azért is meglepő, mivel a magyar nemzetiségűek népmozgalmáról nyert hivatalos információ alapján – mely szerint természetes szaporodásuk és vándorlási veszteségük számai lényegében megegyeznek egymással – *1977. évi népességszámuknak 1992-ben változatlanul kellett volna maradnia*. Ezzel szemben a népszámlálás előzetes nemzetiségi eredményei szerint bő másfél évtized alatt 92110 főnyi volt az erdélyi magyarság számának tényleges fogyása. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a népszámlálási felvételekhez hasonlóan a nemzetiségi népmozgalom hivatalos nyilvántartásában is feltételeznünk kell bizonyos torzításokat, akkor *1977-hez képest közel 100 ezer magyar hiányzik az 1992. évi népszámlálás adataiból*.

Az általam becsült adatok és a tényleges szám közötti eltérés ennél is nagyobb: *150–200 ezer, illetőleg 200–250 ezer közötti*. A számottevő különbségben szerepet játszhat, hogy a becslés során a három és fél évtized természetes népnövekedését a valóságosnál nagyobbak, az elvándorlást pedig a valóságosnál kisebbnek feltételeztem. A distancia *tényleges* asszimilációs veszteséget is magában rejt, de ugyanúgy hozzájárulhat a bevallás érdekezérelt eltérése, vagy éppen „eltérítése” (adatfelvételi, kiértékelési manipulációk folytán). Tekintettel kell lennünk az ilyenkor elkerülhetetlen pontatlanságokra, számbavételi hiányosságokra is. Mindeme tényezők összjátékára figyelemmel az „irányadó” számot a fenti értékek között valahol félúton kereshetjük, azaz az erdélyi magyarság 1977. évi hivatalos lélekszámának legalábbis a szinten maradását kell feltételeznünk.

A „bevallási eltérés” kettős értelmű fogalom. Az etnikai számadatok népszámlálásról népszámlálásra mutató eltolódásai mellett az anyanyelvi és nemzetiségi értékek azonos időpontban megfigyelhető különbségére is utal. Ebben az összefüggésben különösen sajnálatos a bukaresti statisztikai szolgálat érthetetlen eljárása, hogy az előzetesen közzétett adatok között nem szerepeltette az anyanyelveket. Az 1992. évi népszámlálás azonban sok évtized után ismét tudakolta a *felekezeti hovatartozást*, így lehetőség nyílik arra, hogy az előzetes adatok ismeretében a *népszámlálás rendszerén belül* tegyünk kísérletet az ilyen értelmű „bevallási eltérések” becslésére. Azaz megvizsgáljuk, lényegesen más eredményre jutnánk-e a magyarság számát illetően a nemzetiségi és felekezeti adatok egybevetése révén, s megfogalmazzuk a – magyarsághoz kötődést véleményünk szerint hívebben tükröző – nyelvi hovatartozást jelző számra vonatkozó feltevésünket.

A hivatalos román adatközléseket bizalmatlanul fogadó magyar szakemberek mindig is éltek a felekezeti és egyházi statisztika ellenőrző alkalmazásával. Az eltérő időszakokra vonatkozó, nem egyszer pontatlan egyházi kimutatások azonban többnyire alkalmatlanok a népszámlálási adatközlésekkel való közvetlen egybevetésre. (Jól példázza ezt, hogy Fritz László – sokszor hivatkozott, módszertanilag egyébként kifogástalan –, a magyarságnak az egyes vallásokon belüli 1910. évi számarányát az 1927 körüli egyházi adatokra vonatkozó becslése során²⁷ 5,7 milliós erdélyi összlélekszámhoz jutott, szemben az ugyanaz évi népszámlálás mindössze 5,4 milliónyi eredményével.) Célszerűbb ezért Kovács Alajos példájából kiindulni; ő az 1910-es arányszámokat az 1930. évi román népszámlálás felekezeti adataira vetítette.²⁸ A magyar anyanyelvűek 1910. évi felekezeti számarányai azonban a több nemzetiségű történelmi egyházakban mára elvesztették az időszerűségüket. Megerősödtek a szabadegyházak és a számottevő hagyománnyal nem rendelkező kisebb vallási közösségek is. Így csak az előbbi módszerek kombinációjával – a népszámlálás felekezeti adatai alapján s az egyes felekezetek nemzetiségi összetételéről frissebb egyházi forrásokból tájékozódva – juthatunk megfelelő eredményre. Kérdéses lehet persze a népszámlálás felekezeti adatainak érvényessége. A kételyekkel kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy Kovács Alajos, aki határozottan kétségbe vonta a román statisztika nemzetiségi adatainak hitelességét, a felekezeti számokat megbízhatónak tartotta. Mint mondta: „a vallásfelekezet sokkal jellegzetesebb és határozottabb, amellet szinte közigazgatásilag is nyilvántartott ismertető jele minden embernek, így tehát az adatok bevallása is feltétlenül jobb, mint a népi eredeté, vagy az anyanyelvé”. Az 1992. évi népszámlálás felekezeti adatközlése összességében alkalmas az átfogó elemzésre, hiszen a lakosságnak mindössze 0,2 százaléka nyilvánította ki azt, hogy nem tartozik egyik felekezethez sem. Az a tény, hogy a jelek szerint Románia igencsak „vallásos” ország, ötöd-fél évtized ateista propagandája után első pillantásra elgondolkoztató. Mintha – Dávid Zoltánt idézve – „a népszámlálás készítői mindenáron besorolták volna a lakosságot valamelyik vallás hívei közé”.²⁹ A népszámlálás azonban nem vallásszociológiai felmérés; nem a hitbéli meggyőződés vagy a tényleges vallásgyakorlat vizsgálata a célja. A romániai viszonyok között a felekezeti vallomás ráadásul hangsúlyozottan nemzeti tartalmakkal is telítődik. (Még az sem furcsállható, ha egy szakember – az Országos Statisztikai Bizottság elnöke – érzelmes megnyilatkozásra ragadtatja magát: *büszke a román nép jellemére*, mely töretlenül megőrizte ősi hitét.)³⁰ A felekezeti adat ennél fogva minden értelemben „hithű” számnak tekinthető, s joggal feltételezhetjük, hogy benne – kivételes esetektől eltekintve – a felekezeti kötődésben is megnyilvánuló kulturális hovatartozás, azaz vallás és nemzetiség egybeesése fejeződik ki.

A történelmi magyar egyházak híveinek számát Erdélyben a népszámlálás előzetes közlése összesen 1 733 083-ban állapította meg. (Római katolikus 842 259, református 794 632, unitárius 75 846, zsinatpresbiteri evangélikus 20 346.) E felekezetek közül megközelítőleg teljes létszámban csupán a református és az unitárius egyház híveit tekinthetjük magyar ajkúnak. A temesvári zsinat-

presbiteri evangélikus egyházmegyében már szlovák anyanyelvű egyházközségeket is találni mintegy 5 ezres lélekszámmal (közülük a legnagyobb a nagylaki), sőt román gyülekezetekkel is számolnunk kell. A római katolikus egyház nemzetiségileg tarkább. A temesvári egyházmegye területén a németek, horvátok, csehek, krassovánok, részben a szlovákok és bizonyos számban a bolgárok is katolikusnak tekintendők. Ugyancsak katolikusok a nagyváradi és a szatmári egyházmegye területén élő németek és szlovákok. A gyulafehérvári püspökség területén szintén föllelhető pár ezer német anyanyelvű katolikus.³¹ Katolikusnak veendő a lengyelek, sőt még az ukránok közül is kb. 5 ezren.³² Valamennyi egyházmegyében találni vegyes házasságból származó román híveket, bár számszerűen komolyabb tényezőt inkább a moldvai megyékből betelepedett román nemzetiségű katolikusok jelentenek. (Esetükben a több tízezres szám sem kizárt.)³³ Az említett kisebb nemzetiségekhez tartozókat összegezve a nem magyar katolikusok száma mintegy 110 ezer. A feltételezett katolikus román diaszpórával együtt azonban – figyelembe véve, hogy a töredék etnikumok tagjai közül a népszámlálások idején sokan a román nemzetiségűek számát gyarapítják – a „magyar” egyházak híveiről közzétett adatot akár 150 ezer fővel is csökkentenünk kell.

A népszámlálási kimutatás alapján a történelmi egyházak magyar híveinek száma Erdélyben 1 millió 600 ezer körül állapítható meg. *E szám nem sokban tér el a nemzetiség szerint közölt adattól*, ami első pillantásra óhatatlanul is kétséget ébreszt: vajon a korreláció nem a népszámlálás készítőinek szándékosságát tükrözi-e? Érdemes tehát egybevetni e számot az egyházi kimutatásokkal. A reformátusokról és az unitáriusokról kapott szám nagyjából egybevág a korábbról ismert adatokkal. Különböző hivatalos források a nyolcvanas évek végén a reformátusok számát országosan 700–715 ezerre, az unitáriusokét 70–75 ezerre tették.³⁴ Mivel a református gyülekezetekről készült nyilvántartások hiányosak – a hívek tényleges köre a közölt adatoknál akár 20 százalékkal is nagyobb lehet³⁵ – az összehasonlításhoz célszerűbb a mértéktartó 800–850 ezres becslést alapul venni. Feltűnően kevesebben vannak az eddig tudott 32 ezerhez képest a zsinatpresbiteri evangélikusok. Ehhez hozzájárulhatott, hogy a népszámlálók esetenként összekavarták a magyar és szász evangélikus egyházakhoz tartozókat.³⁶ A jelzett – félhivatalos közlésen alapuló – forrásokban szereplő 800–900 ezerrel szemben az erdélyi magyar ajkú katolikusok száma is kevesebb, bár ez alapján nehéz messzemenő következtetést levonni, mivel nem tudni, hogy az előbbi szám magában foglalja-e a Kárpátokon túli magyar katolikusságra vonatkozó – meglehetősen bizonytalan – becsléseket. Az erdélyi püspökségek 1990–1991-ből származó kimutatásai összesen 932 ezer különböző anyanyelvű hívet tartottak nyilván (gyulafehérvári egyházmegye 542 164, temesvári egyházmegye 158 880, nagyváradi egyházmegye 111 085, szatmári egyházmegye 120 ezer).³⁷ Ehhez viszonyítva a népszámlálás 842 ezres adata 90 ezer fős fogyást jelez. A csökkenésre a – németeket is érintő – elvándorlás és az idősodródott görög katolikusok egyházukhoz történő visszatérése részbeni magyarázatot adhat. Az előző számok tükrében mindenestre óvatosan kell kezelnünk az esetleges népszámlálási manipulációk kérdését. Az időnként kampányszerűen meghirdetett „alternatív népszámlálás”, „nemzetiségi önszámlálás” kétes kimenetelű akciója helyett célravezetőbb lenne az energiákat mindenekelőtt egészen pontos egyházi nyilvántartások megszervezésére, felekezeti népmozgalmi kimutatások vezetésére, központi összesítésére és közzétételére fordítani.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy magyarokat más felekezetek soraiban is találunk. Régebben például igen jelentős magyar felekezetnek számított az izraelitáké. Ma azonban az Erdélyben összeírt 2857 izraelitából legfeljebb 1,5–2 ezer a magyar. Jelentékeny viszont a görög katolikus magyarok száma; hívei körét Pallai Béla szatmári főesperes 50 ezer főnyire becsüli.³⁸ Szóba jöhetnek még a megerősödött neoprotesztáns és más vallási közösségek is (pünkösdisták, baptisták, adventisták, evangéliumi szabad keresztények), esetükben már tágabb tere nyílik a találgatásnak. Nagy részük román nyelven fejt ki tevékenységét, bár nem ritka, hogy a vegyes vidékeken kettős, sőt három nyelvű gyülekezetet hoznak létre.³⁹ A szórványvidéken nem bevett a kettős nyelvhasználat, s általában is elmondható, hogy a neoprotesztáns gyülekezetekben kisebb az anyanyelv értéke, mint a történelmi egyházakban.⁴⁰ Az idézett források közül van, amelyik az idetartozó magyar hívek számát csupán 23,4 ezerben, többségük azonban 80–90 ezerben adja meg. A népszámlálás által a fenti egyházaknál Erdélyben jegyzett 294 144 hívó közül a magyarokat mechanikusan – megyénkénti arányszámaik alapján – becsülve 50 ezer körüli értékhez jutnánk. Az egyéb nem részletezett vallási közösségekhez tartozók, az ateisták és a felekezeten kívüliek, valamint a vallási hovatartozásukról nem nyilatkoztak között az előzőhöz hasonló módszerrel 10–15 ezer magyar feltételezhető. Mindezek alapján, s figye-

lembe véve, hogy a hivatalos nemzetiségi besorolás alapján olyanokat is leszámítottunk a történelmi egyházak hívei közül, akik magyarok (például a szatmárvidéki sváb származásúakat), a négy nagy felekezet adataiból nyert szám akár 100–125 ezerrel is magasabb lehet. Így – a népszámlálás adataiból következően – az Erdélyben élő magyarok száma *felekezeti alapon 1 millió 700 ezer körül becsülhető.*

4. táblázat
Az erdélyi magyarok becsült száma az egyházi nyilvántartások és az 1992. évi népszámlálás előzetes felekezeti adatközlése alapján (ezer fő)

Felekezet	A hívek száma összesen		Ebből a magyarok becsült száma
	egyházi közlés alapján	a népszámlálás szerint	
Történelmi magyar egyházak			
Római katolikus	932,0	842,3	700,0–730,0
Református	800–850,0 ^a	794,6	790,0
Unitárius	70–75,0	75,8	75,0
Zsinatpresbiteri evangélikus	32,0	20,3	15,0
Együtt	1835,0–1890,0	1733,0	1580,0–1610,0
Egyéb felekezetek és felekezeten kívüliek ^b			
Izraelita	...	2,9	1,5
Görög katolikusok	...	209,2	50,0
Egyéb részletezett ^c	...	294,1	50,0
Egyéb nem részletezett ^d	...	44,7	10,0
Ateista	...	3,9	0,7
Felekezeten kívüli	...	15,6	3,3
Nem nyilatkozott	...	8,0	1,5
Együtt	...	578,4	117,0

^a A hiányos nyilvántartások kiigazításával becsült adat.

^b A magyar nemzetiségűek megyénkénti arányszámai alapján becsült adatok (kivéve: izraeliták, görög katolikusok).

^c Pünkösdisták, baptisták, adventisták, evangéliumi szabad keresztények.

^d A muzulmánok, órtodoxok és óhitű keresztények nélkül.

Homogén nemzetiség?

Kalandozásunk a számok világában – amibe némi „statisztikai kalandorság” is vegyült – tanúsítja, hogy a népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése alapján alkotott kép leegyszerűsített és félrevivő. A politikai felhangokkal kísért hivatalos megnyilatkozások s az eddig egyetlenként közzétett számadat megfellebbezhetetlennek tűnő „ítélete” okozta riadalom hatására a „*hányan vagyunk*” vált a nemzetiségi önismeret központi kérdésévé. Holott mindenekelőtt azt kellene végiggondolni, *kik is azok*, akiknek a „pontos” számára kíváncsiak vagyunk. Többnemzetiségű országban, amiként „homogén nemzet”, úgy „homogén nemzetiség” is csak politikusok vágyálmaiban létezik. Ez a statisztika nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy *nemzetiségileg vegyes környezetben* az etnikai identitás sokrétű jelenségét csupán az egyik, vagy csupán a másik szempont alapján lehetetlen pontosan számszerűsíteni. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy – minden körülmény között és mindenek ellenére – 1 millió 600 ezer erdélyi lakos magyar nemzetiségűnek találtatott. *De ebből egyáltalán nem következik, hogy a mostani népszámlálás szerint csak ennyi lenne a magyarok száma.* Azt ugyan később sem fogjuk megtudni, hogy elfogult adatfelvevőknek hány ember magyarságát sikerült elvitatniuk, de az előbbiekből következően akadnak kategóriák, melyek még „vita tárgyát” képezhetik – az idetartozók az anyanyelvi adatsorokban magyarként előkerülhetnek. *A végleges anyanyelvi adatnak kedvezőbbnek kell lennie a*

nemzetiségénél, amit a korábbi népszámlálások során rögzített interetnikus kapcsolódások is valószínűsítenek. E kapcsolatok számszerű alakulását az alábbi *országos* adatsor szemlélteti.

5. táblázat
A romániai magyarság etnikumközi kapcsolatai a korábbi népszámlálások adatközléseiben

Év	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	Anyanyelvi és nemzetiségi adatok különbözete
1956	1 653 700	88 741	1 587 675	22 716	66 025
1966	1 651 873	49 614	1 619 592	17 333	32 281
1977	1 720 630	50 062	1 712 853	42 285	7 777

Látható, hogy 1956-ban a magyar anyanyelvűek száma 66 ezerrel több volt, mint a magyar nemzetiségűeké. A táblázatból az is kiderül, hogy a statisztikai értelemben „kettős identitású” személyek száma nagyobb, mint a anyanyelvi és nemzetiségi számadatok pusztán különbözete. Jóllehet, ez a különbség 1977-ig a töredékére csökkent, az eltérő identitásúak száma nagyjában-egészében változatlan maradt. (A második oszlop értékei csökkentek, ami egyes nyelvileg asszimilálódott rétegek távozásának tudható be, a negyedik oszlopéi viszont emelkedtek, ami erősödő disszimilációt sejtet.)

Érdekességként megemlíthető, hogy ha a táblázat összefüggései alapján *mindazok* számát összegeznénk akik *valamelyik* szempont szerint az adott etnikumhoz (esetünkben a magyarsághoz) tartoznak, akkor mind az anyanyelvi, mind pedig a nemzetiségi adatnál magasabb értékhez jutnánk. Logikailag ez a művelet a következőképp végezhető el. Az első és a második, illetőleg a harmadik és a negyedik oszlop értékeinek különbözete egyaránt az „azonos nemzetiségűek és anyanyelvűek” számát adja. (Ez 1956-ban 1 564 959, 1966-ban – feltűnően egyezve az *előzetesen* közzétett 1 602 604 fős eredménnyel – 1 602 259, 1977-ben pedig 1 670 568 volt. Utóbbi szám az akkori népszámlálási kötet botrányos adatközléséből származik.) Ha viszont az „azonos nemzetiségűek és anyanyelvűek” számát megnövelnénk a második és negyedik oszlop értékeivel, azaz az „eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek” számával, akkor *mindazok* számához jutnánk, akik „nemzetiség vagy anyanyelv” szerint az illető etnikumhoz tartoznak. Ez a – képzeletbeli – érték a magyarság esetében 1956-ban 1 676 416, 1966-ban 1 667 206, 1977-ben pedig 1 762 915 volt. E logikailag helytálló eljárást persze valamennyi etnikum esetében meg kellene ismételni. Ily módon – tekintettel a valamennyi etnikum számát értelemszerűen megnövelő átfedésekre – az ország összlakosságánál lényegesen magasabb értékhez jutnánk. Ez a különbözet (az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek etnikumonkénti számainak országos összege) 1956-ban 346 660, 1966-ban 177 803, 1977-ben pedig 318 200 volt.

Az a gyakran feltett kérdés, hogy mennyi a magyarok (románok stb.) száma, természetesen így is megválaszolható. A lehetséges értékek közötti legmagasabb – *gyűjtő* – szám kétségtelenül jobban hangzik. A másik fél adatait ízekre szedő bírálatokat áttanulmányozva, mind román, mind pedig magyar oldalon gyakorta találkozni hasonló módszerű *becslésekkel*. A – maguk részéről – jóhiszemű „népszámítatók” annak érdekében, hogy minél magasabbnak mutassák ki saját etnikumuk számárányát, többnyire egybemossák, illetve önkényesen előtérbe helyezik az etnikai identitás egyes jellemzőit. Ez természetesen az adott népcsoport számára legkedvezőbb eredményhez vezet. De ne felejtsük el, hogy az így *származtatott értékek nem helyettesíthetik* a nemzetiségstatisztika általánosan elfogadott ismerveit, azaz a *nemzetiségi*, és az *anyanyelvi alapadatokat*. E módszer, különösen annak hivatalosan szentesített alkalmazása (miként azzal a bukaresti statisztikai szolgálattal az 1977. évi népszámlálási kötetben a románság számának megállapításakor élt) tudományosan minősíthetetlen és a politikailag motivált „harci statisztika” eszköztárába tartozik.

Az egyes nemzetiségeket ezernyi szállal összekötő interetnikus kapcsolatok rejtett összefüggései csak az alapadatok feldolgozása során készített kereszt táblázatokból deríthetők ki. Ezekre még várunk kell, de bizonyos jelek szerint a mostani népszámlálásnak már a nyers etnikai számai is nyilvánvalóvá (s az 1977. éviéknél szembetűnőbbé) fogják tenni a kettős kötődés tényét. Íme néhány erre utaló előzetes részadat: Bihar és Maros megyékben, ahol – román szociológusok megállapítása szerint – a cigányság „több mint kétharmada magyarul beszél és magyarnak vallja magát”,⁴¹ a cigány nemze-

tiségiük száma 1977-hez képest 12 014-ről 23 030-ra, illetőleg 20 019-ről 34 581-re emelkedett, ugyanakkor a magyaroké nagyjából ugyanilyen mértékben fogyott. Szatmár megyében, ahol a cigányság nyelvi asszimilációja nagyjából a hivatalos etnikai arányszámokat tükrözi, számuk megduplázódott (5256-ról 10 553-ra nőtt). Hargita és Kovászna megyékben a helyi cigányság – legalábbis nyelvi leg – szinte teljes egészében a magyarságba integrálódott. Hivatalosan kimutatott számuk még valamelyest csökkent is; az 1977. évi 6750-nel szemben 1992-ben 6670 volt, noha e két megyében a cigány lakosság számát egy 1981-ből származó felmérés 16 715-ben állapította meg. (Nem véletlen, hogy a népszámlálás idején zajlott sajtópolémiaiban román részről itt külön vádpont volt a cigányok magyarként történő bejegyzése.) Szatmárnémetiben, ahol 1977-ben 991 német és sváb nemzetiségűt regisztráltak, az összeírás most – a szakadatlan kivándorlás ellenére is – az előzetes adatok szerint 3546 németet talált. Nagykárolyban ugyanez a szám 406-ról 1150-re emelkedett. Túrterebes községben hatvan év után először ismét sokan – szám szerint 511-en – németnek vallották magukat, ám közülük senki sem beszéli a nyelvet.⁴² Nem tudjuk, miképp alakul majd a – nemzeti egyháznak számító felekezetük alapján – többségükben bizonyára román nemzetiségűek közé sorolt görög katolikus magyarok sorsa; remélhetően az anyanyelvi adatoknál közülük is sokan felbukkannak. (Szatmár megyében a történelmi egyházak és az izraelita felekezet hívei között a feltehetően magyarként összeírtak száma – ehhez a német, szlovák, zsidó stb. nemzetiségek leszámításával jutni – 136,5 ezer. Ez az érték nagyjából megegyezik a magyar nemzetiségűek hivatalosan 140 ezerben jegyzett számával. Ugyanitt azonban a népszámlálás 35 665 görög katolikus is talált, akik közül – Pallai Béla főesperes idézett közlése alapján – mintegy 20–25 ezren magyar anyanyelvűek.)

A kép teljességéhez hozzátartozik – bár az előzőekben jelzett markáns tendenciákat számottevően nem módosítja –, hogy szórvány vidéken, sajátos körülmények között a nyelvi asszimiláció erősebbnek bizonyulhat a nemzetiségi tudat erőzójánál. Nem véletlen, hogy éppen a magyarok által legkisebb számban és arányban lakott négy megye (Fehér, Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény és Szeben) az, ahol az előző népszámlálások alkalmával a magyar nemzetiségűek száma „rendhagyó” módon meghaladta a magyar anyanyelvűekét.

Kérdéseinkre az 1992. évi népszámlálás végleges adatközlése adhat választ

Az előbbieken kiragadott példák is megerősítik, hogy az etnikai identitás sokaknál nem csupán az egymást követő adatfelvételek időbeliségében, hanem az adott népszámlálás pillanatfelvételében is dinamikus állapot. Az ő „hovatartozásuk” csak az eltérő bevallások bonyolult hálózatának ismeretében ítéltető meg. Ez a szövedék az *összes, kellően részletezett* etnikai vonatkozású adat birtokában, az anyanyelv-, nemzetiség- és felekezetközi átfedések kimutatásával fejthető fel. Közzétételük a román statisztikai szolgálatnak – már csak jóhiszeműségét is bizonyítandó – elemi érdeke. E számok segítségével árnyaltabb képet alkothatunk arról a – helyenként csak elmosódó, időnként csak változó kontúrral körvonalazható – nemzetiségi társadalomról, melynek „hiteles” és „pontos” lélekszámára kíváncsiak vagyunk.

Felvetődik még az *adatok megbízhatóságának* kényes kérdése. Ami az összeírás szabálytalanságait, rendellenességeit illeti, azok az RMDSZ népszámlálási visszaéléseket vizsgáló különbizottságának egyik tagja szerint – a nyilvánosság ellenőrző szerepének is köszönhetően – valószínűleg nem öltöttek olyan méreteket, hogy jelentősebb torzulásokat okoztak volna.⁴³ Remélnünk kell azt is, hogy – Kovács Alajos szavaival élve – „a feldolgozás bizonyára alkalmazkodott a bevallott adatokhoz”. Mások nem előlegeznek bizalmat; véleményük szerint nem zárható ki valamiféle „központban történő csalás”, vagyis annak eshetősége, hogy az összesítések során az „ottani adatismerők az eredményekből letagadhatnak egy bizonyos mennyiséget”.⁴⁴ Ez történhet esetleg „számítástechnikai trükkök” segítségével, hiszen gyerekjáték az adatokat „sminkelő” programot írni.

A népszámlálás nemzetiségi vonatkozású kérdéseire adott válasz – különösen politikailag túlfűtött légkörben – tudatos választás. Egyfajta *népszavazás*. S ez nem csupán képletesen értendő: a népszámlálás az alkotmányról decemberben tartott referendum és a február eleji helyhatósági választások közötti félidőben, azok hangulatához igazodva zajlott le. Nem egy, a romániai magyar sajtóban megjelent felhívás kezdetben szó szerint is népszavazásként emlegette. Kézenfekvőnek tűnik tehát az eset-

leges manipulációkkal kapcsolatos aggályokra analógiás válaszként a legutóbbi romániai parlamenti választás egyik nemzetközi megfigyelőjének (egy számítástechnikai szakembernek) a véleményét idézni. Bár nem győződhetett meg arról, hogy a szavazatösszesítés valóban korrekt volt-e, mivel „sem a számítástechnikai rendszert, sem a programokat, sem a számítógépeket, sem a rendszer bemenő és kimenő adatait nem lehetett ellenőrizni”, tapasztalatai alapján mégis úgy vélte, hogy a „szavazatszámolás ellenőrizhetetlensége, a választási csalások ellenére feltehetően a hivatalosan közölt adatok *lényegükben, tendenciájukban megfelelnek a választók akaratnyilvánításának*”. [Kiemelés tőlem. V.E.Á.] Az más kérdés, hogy az akaratnyilvánítás milyen értékválasztást tükröz, de ez már nem statisztikai elemzés tárgya.⁴⁵

A számbeli eredmény és a tényleges állapotok lényegi megfelelését egyelőre a népszámlálás esetében is csak *feltételezni* tudjuk. A számok érvényessége, azaz a népszámlálás hitelessége azonban – a választási eredményektől eltérően – a „rendszer” kimenő (település-, esetleg lakónegyed szintű) adatainak birtokában *bizonyos fokig* ellenőrizhető lesz. Akkorra jelenlegi kételyeink is célirányosabbá válnak. Hipotézisünk szerint az eddig közzétett „féloldalas” számok sugallta összképet az anyanyelvi adatoknak pozitív irányban módosítaniuk és/vagy – az interetnikus átfedések révén – kellőképpen árnyalniuk kell. Ahol mindezek figyelembevételével sem kapunk kielégítő magyarázatot esetleges kérdéseinkre, ott – de csakis ott, tehát *részlegesen* – szükségessé válhat a számok kiigazítása, esetleg új adatgyűjtés kezdeményezése. Ehhez azonban mindenekelőtt ismernünk kell a népszámlálás végleges eredményeit.

Kiegészítő megjegyzések a legfrissebb adatok ismeretében

Nem sokkal a kézirat lezárása után a bukaresti statisztikai hivatal megkezdte az eddig hiányolt adatok nyilvánosságra hozatalát. Vélelmünk helyébe tehát „hivatalosan hiteles” információk kerültek; a „valószínű tények” immár nem cél-, hanem kiindulópontjai következtetéseinknek. Izgalmas kihívás ez a szerző számára, hiszen feltevéseit és előrejelzéseit olyan pillanatban bocsátja az olvasóközönség elé, amikor azok bizonyos fokig már túlhaladottá váltak. Ezért az olvasó talán megbocsátja neki, ha a friss ismeretanyaggal kapcsolatos első reflexióit – rendhagyó zárszóként – ezúton siet megosztani vele.

A végleges eredmények szerint a magyar nemzetiségűek száma Romániában 1 millió 625 ezer – Erdélyben 1 millió 604 ezer –, a magyar anyanyelvűeké pedig 1 millió 639 ezer, Erdélyben 1 millió 620 ezer. Alaptalannak bizonyult tehát az a várakozás, hogy az anyanyelvi számadat lényegesen magasabb lesz a nemzetiséginél.

A romániai magyarság etnikumközi kapcsolatait a korábbi népszámlálásokkal összevetve a 6. sz. táblázat részletezi:

6. táblázat

A romániai magyarság 1992. évi etnikumközi kapcsolatai a korábbi népszámlálásokkal összevetve

Év	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	Román	Cigány	Német	Zsidó	Egyéb
1956	1 653 700	88 741	45 966	8 625	6 131	22 910	5 109
1966	1 651 873	49 614	28 152	6 526	3 959	7 790	3 187
1992	1 639 135	48 845	15 378	18 860	11 642	1 273	1 692

Év	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	Román	Cigány	Német	Jiddis	Egyéb
1956	1 587 675	22 716	18 937	879	2 669	8	223
1966	1 619 592	17 333	14 668	652	1 739	4	270
1992	1 624 959	34 669	32 949	656	806	3	255

1977-hez képest tehát az interetnikus átfedések köre is szűkülőben van. (Vö. az 5. táblázattal.) Ezen belül is inkább olyan jellegű kettős identitások megerősödésének lehetünk tanúi, melyek a magyarság további veszteségeit vetítik előre. A német nemzetiségű magyar anyanyelvűek számának hirtelen növekedése a szatmárvidéki újszab öntudat feltámadását látva előre „borítékolható” volt. A magyar nyelvű cigányok statisztikai gyarapodása sem okoz különösebb meglepetést, legfeljebb annyiban, hogy a kimutatottnál lényegesen magasabb érték volt számítható. Nem teljesen váratlan – ám annál nyugtalanítóbb – fejlemény a román–magyar interetnikus viszonylatok megfordulása. Mint korábban magam is jeleztem, a román nemzetiségű, ám magyar anyanyelvű személyek száma a reálisan számítható félszázezerrel szemben már 1977-ben is mindössze 20–25 ezer lehetett.⁴⁶ Ez az érték a népszámlálási kimutatás szerint tovább csökkent. A magukat (egyelőre még) magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek száma viszont ugrásszerűen megnőtt, ami a magyarság számerejét jelentős mértékben gyengítő asszimilációs mozgásokat sejtet az államnyelv irányában. E tipikus szórvány-jelenség ma már nem csupán a korábban említett négy megyét jellemzi: a magyar nemzetiségűek száma Arad, Temes, Brassó, Hunyad, Máramaros és Kolozs megyékben is magasabb, mint a magyar anyanyelvűeké.

E jelenség értelmezését új lehetőségekkel gazdagítja a felekezeti kereszt táblázat. (Lásd a 7. táblázatban.)

7. táblázat
Nemzetiség és felekezet összefüggései Erdélyben az 1992. évi népszámlálás végleges adatai alapján

Felekezet	Összesen	Nemzetiség					
		Román	Magyar	Cigány	Német	Zsidó	Egyéb
Összesen	7 723 313	5 684 142	1 603 923	202 665	109 014	2 687	120 882
Görögkeleti	5 360 102	5 109 835	24 952	150 082	5 900	116	69 217
Római katolikus	854 935	79 337	657 559	18 960	65 520	66	33 493
Református	796 682	14 917	761 109	17 582	2 556	26	492
Görög katolikus	206 833	177 274	22 781	3 374	1 596	13	1 795
Unitárius	75 978	1 164	73 653	898	164	3	96
Ágostai evangélikus	36 264	2 202	6 977	208	26 214	9	654
Zsinatpresbiteri evangélikus	20 184	1 040	12 769	28	2 627	2	3 718
Izraelita	2 768	377	171	8	29	2 114	69
Pünkösdista	158 970	142 600	4 274	6 037	481	53	5 525
Baptista	94 630	79 860	12 805	799	411	3	752
Adventista	29 180	18 478	8 198	1 223	312	1	968
Evangéliumi keresztyén	12 372	7 709	2 277	237	1 893	7	249
Egyéb felekezetek	50 806	33 531	11 856	916	1 013	101	3 389
Ateista	3 649	2 802	550	98	55	70	74
Felekezeten kívüli	15 365	9 881	3 219	1 831	165	92	177
Nem nyilatkozott	4 595	3 135	773	384	78	11	214

Az előrejelzésem és a népszámlálási végeredmény közti eltérés alapvető oka hamar szembetűnik. A 4. sz. táblázat az egyéb (nem történelmi) felekezetek és felekezeten kívüliek csoportjában a magyarok számát 117 ezerben összegezte, itt ugyanezen kategóriáknál valamivel kevesebb, 92 ezer magyart találunk. A negyedszázszáz különbség oka, hogy a jobbra Erdélyben elterjedt pünkösdista és baptista felekezetben a magyarok – előzetes feltevésémmel szemben – számerejükénél kisebb arányban képviseltették magukat. A görög katolikus magyarok száma is elmaradt az egyházi vezetőjük által jelzettől, e negatívumot azonban kiegyenlíti az ortodox többlet. *Lényegi hiány ott jelentkezik, ahol a legkevésbé volt várható*, vagyis a történelmi magyar egyházaknál. A római katolikus, református, unitárius és evangélikus felekezetek magyar nemzetiségű híveinek száma ugyanis Erdélyben mindössze 1 millió 512 ezer. E hiányt – várakozással ellentétben – csak némiképp enyhíti a magyar anyanyelvűek Erdélyben kimutatott 16 ezres többlete. *Az általam feltételezettből hiányzó közel 100 ezres magyar tömeg legnagyobb része tehát itt tűnik el.*

Nagyon durva általánosítással azt mondhatjuk, hogy a történelmi felekezetek elveszett magyarságát a népszámlálásban románként és cigányként összeírtak soraiban kell keresnünk. Az Erdélyben összeírt római katolikus, református és unitárius román, illetőleg cigány nemzetiségűek összesen 132 858 lelket kitevő számából a 32 490 magyar anyanyelvű román és cigány nemzetiségűt levonva, továbbá a Kárpátokon túlról Erdélybe települt román nyelvű római katolikusokkal is számolva 50–70 ezer közötti értékhez jutunk. E veszteség egy része valóságos, más része bizonyára névleges. Nem érdektelen történelmi párhuzamot vonni. A „más vallásúak” soraiban a századelő magyar népszámlálásai ugyanígy az akkori uralkodó nemzethez tartozók előretörését jelezték, nyilvánvaló asszimilációs színezettel. A jelenkori Erdély területén a görögkeleti magyarok száma 1900 és 1910 között 20,9 ezerrel 25,2 ezerre, a görög katolikus magyaroké pedig 63,3 ezerrel 82,3 ezerre nőtt. Ez 20,4, illetve 29,5 százalékos gyarapodásnak felel meg, szemben e felekezetek 7,8, illetve 11,7 százalékos természetes szaporulatával. A mai számadatok ellenkező előjelű „offenzíváról” tanúskodnak. 1910-ben a római katolikus románok száma Erdélyben csupán 7,3 ezer, a református románoké pedig mindössze 1,3 ezer volt. A „magyar” vallású románok száma tehát azóta Erdélyben 11–12-szeresére nőtt, a „román” vallású magyaroké viszont kevesebb mint a felére (ezen belül a görög katolikusoké harmadára-negyedére) csökkent. Utóbbiak java részét feltehetően az ortodox vallásúak között kell keresnünk, tekintettel a különböző hatalomváltásokat követő önkéntes vagy (1948-ban rendeletileg) kikényszerített áttérésekre.

E tendenciák a visszajukra fordult államhatalmi viszonyok következtében érthetőek, sőt bizonyos fokig természetesek. A megváltozott érdekviszonyok érvényesülését ma már nem csupán a nemzetiségi, hanem – hasonlóan a valamikori magyar népszámlálásokhoz – a nyelvi vallomásokban is regisztrálnunk kell. Jobbára ezzel magyarázható, hogy a más nemzetiségű, de hagyományosan „magyar” felekezetekhez tartozók körében miért olyan alacsony a felekezetnek megfelelő anyanyelvi bevallás. Az e körhöz tartozók java része két-, sőt többnyelvű. Jellegzetes példa erre a cigányság, amely vagy „rejtőzködik” a statisztikában, s ez esetben mind nemzetiségét, mind pedig anyanyelvét illetően azon néphez tartozónak vallja magát, amellyel elvegyülve él (Hargita és Kovászna megyében például leginkább magyarnak), vagy pedig, ha megvallja nemzetiségét, a más népeiségek közül többnyire a román anyanyelvűek sorát gyarapítja. (Az erdélyi megyékben, mint láthattuk, 1992-ben 37 468 római katolikus, református, unitárius és zsinatpresbiteri evangélikus cigányt írtak össze, a magyar anyanyelvű cigányok száma azonban ennek mindössze a fele, 18 735 lélek. A többiek java része, meglehetősen gyakran vagy más – leginkább román – anyanyelvűként lett felvéve, hitéletét bizonyára nem ezeken a nyelveken gyakorolja.)

A többnyelvűek esetében a nemzetiségi statisztika tanácstalan, mert tényleges nyelvhasználatuk gyakorlatilag nem rögzíthető. Legfeljebb dominanciákat és preferenciákat állapíthatunk meg az általuk beszélt egyéb nyelvek ismeretében. Ezek tudakolására a román statisztikai szolgálat ezúttal sem vállalkozott. Jobb híján tehát az anyanyelvi–nemzetiségi és nemzetiségi–felekezeti összefüggések mentén körvonalazódnak – megyénkénti és város–falusi szerinti megoszlásuk ismeretében – a további „mélyfúrásokat” igénylő vizsgálati terepek. E vizsgálódásokra annál is inkább szükség lesz, mivel a jelekből ítélve az erdélyi magyarság egy része a népszámlálás számsorai között nyelviileg is „rejtőzködő” népességgé vált. Ezt a jelenséget nevezi a romániai magyar publicisztika szemléletesen – a Kárpáton túli magyar nyelvszigetek erodálódására emlékeztetve – az erdélyi magyarság „elcsángálásának”, „elcsángósodásának”. Ha térben közelebbi párhuzamot keresünk, akkor úgy is fogalmazhatnánk, hogy a falusi szórványban, városi diaszpórában, vegyes házasságban élő erdélyi magyarok etnodemográfiai helyzete kezd a nyelviileg régebbtől fogva asszimilálódó magyarországi kisebbségekéhez hasonlatossá válni. E jelenségkörre – akárcsak Magyarországon – itt sincsenek statisztikailag egyértelmű és egyszerű magyarázatok.

Jegyzetek

- ¹ TÖKÉS István: *Önvizsgálat*. Romániai Magyar Szó. 1992. június 5. 7. p.
- ² SEMLYÉN István: *Országos és nemzetiségi népességgyarapodás*. Korunk évkönyv 1980. Kolozsvár-Napoca, 1980. 54. p.
- ³ Lásd pl. ALBERT Ferenc: *Statisztika és társadalmi önismeret*. A Hét. XXIII, 1992. 42. sz.
- ⁴ SEMLYÉN István: *Demográfiai viselkedés – népesedési politika*. 5. A Hét. IX, 1982. 47. sz. 9. p.
- ⁵ *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București, 1967, Direcția Centrală de Statistică. 52. p.
- ⁶ SEMLYÉN István: *Országos és nemzetiségi népességgyarapodás*. Korunk évkönyv 1980. Kolozsvár-Napoca, 1980. 49. p.
- ⁷ GHETĂU, Vasile: *De ce scade populația maghiară?* Adevărul. 22 septembrie 1993.
- ⁸ SEMLYÉN István: i.m. 53. p.
- ⁹ A *Változó valóság* című szociológiai tanulmánykötetből (Bukarest, 1978, Kriterion) Keszi-Harmath Sándor, Kósa-Szánthó Vilma, Vetési László és Vofkori László vonatkozó írásait ugyancsak SEMLYÉN István tekinti át: i. m. 50–51. p.
- ¹⁰ I.m. 51. p.
- ¹¹ *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. 1967. 216. p.
- ¹² B. T.: *Erdély – az öngyilkosok „fekete övezete”*. Magyar Hírlap. 1992. június 26. 2. p.
- ¹³ *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988, Medvetánc. 114. p.
- ¹⁴ *A kormány szóvivőjének tájékoztatója*. Magyar Hírlap. 1986. december 19. 5. p., 1988. január 29. 5. p.
- ¹⁵ *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. Budapest, 1992, MA Politikai Tudományok Kutató Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 11, 76. p.
- ¹⁶ *Hivatalos adatok a kivándorlásról*. Népújság. 1993. március 5. 1. p.
- ¹⁷ VAJNOVSZKI Kázmér: *Kétségtelenül többen vagyunk...* Erdélyi Napló. II, 1992. 23. sz. 5. p. Az utóbb nyilvánosságra hozott belügyi adatok szerint a Romániából 1977–1991 között hivatalos úton távozott magyar nemzetiségűek száma egészen pontosan 63 427 fő volt. *Anuarul statistic al României*. București, 1993, Comisia Națională pentru Statistică. 143. p. A népszámlálási főigazgató fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a kivándorlás a vártnál nagyobb arányú volt; egy más alkalommal pedig, a romániai magyarság létszámcsökkenésének okait elemezve szintén rámutatott arra, hogy a hivatalos kivándorlási adatokat csupán minimális értéként lehet figyelembe venni. GHETĂU, Vasile: i. m.
- ¹⁸ *Menekültek Magyarországon (1988–1992)*. Demográfia, XXXVI, 1993. 1. sz. 49. p. Vö.: KŐSZEGVÁRI Tibor: *Biztonságunk és a menekültáradat*. Beszélő. Új f. IV, 1993. 8. sz. 11. p., *Szűrőhatás. Európai befogadáspolitiká*. Heti Világgazdaság, 1993. 25. sz. 9. p.
- ¹⁹ DEVICH Márton: *Magyarország sokak számára Kánaán*. Morvay István államtitkár a menekültkérdésről. Magyar Nemzet, 1993. május 6. 7. p.
- ²⁰ NEUMANN Ottó: *Új állampolgársága: magyar*. Magyar Hírlap, 1993. március 8. 9. p.
- ²¹ MOLNÁR Patrícia: *Az édentől középkeletre. Menekültek Magyarországon*. Heti Világgazdaság, 1991. 44. sz. 88. p.
- ²² TÓTH Judit: *A politikai migrációtól a migrációs politikáig*. Mozgó Világ, 1991. 11. sz. 111. p.
- ²³ BOTLIK József: *Kötelességünk segíteni az erdélyi magyarságot! Kreczinger István elnök, az EVMSZ közgyűléséről*. Magyar Nemzet, 1992. április 3. 5. p.
- ²⁴ TÖKÉS László: *Románia – a tények nyelvén*. Bihari Napló, 1992. július 7.
- ²⁵ SÜTŐ András: *Erdélyi sors, erdélyi irodalom*. Hírel. V, 1992. december. 8. p.
- ²⁶ DEBRECZENI Éva: *Hányan (nem) vagyunk? 2*. Szatmári Friss Újság, 1992. március. 20.
- ²⁷ FRITZ László: *Erdély, Bánság és a kapcsolt részek felekezeti statisztikája*. 2. Magyar Kisebbség, VIII, 1929. 3. sz. 115. p.
- ²⁸ KOVÁCS Alajos: *Az erdélyi magyarság és a román statisztika.. Kisebbségvédelem*. III, 1940. 1–2. sz. 8. p.
- ²⁹ DÁVID Zoltán: *Szlovákia és Románia vallási megoszlása az 1991. és 1992. évi népszámlálás szerint*. Hírel. VI, 1993. 2. sz. 91. p.
- ³⁰ VAJNOVSZKI Kázmér: *Hithű számok*. Erdélyi Napló. II, 1992. 24. sz. 5. p.
- ³¹ JAKUBINYI György: *A katolikus egyház újjászületése Romániában*. Távlatok 1993. 4–5. sz. 546–547. p. A Vatikáni Rádióban 1993. május 1-én elhangzott, több helyen is publikált interjú eredeti szövege a L'Osservatore Romano május 28-i, illetőleg a La Documentation Catholique július 18-i száma alapján.
- ³² Románia Külügyminisztériuma: *Fehér könyv a romániai nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségekhez tartozó személyek jogairól*. [11.] Romániai Magyar Szó. 1991. július 19. 3. p.
- ³³ ANTAL G. László: *A magyarság helyzete Romániában*. Limes. 1989. 1. sz. 124. p. A hivatkozott szerzőtől származó, 1988. március 31-én keltezett *Feljegyzés a romániai katolikusok ügyében* c. kéziratos dokumentum szerint a nagyobb erdélyi városokba tömegesen beköltöző moldvaiak soraiban található román anyanyelvű római katolikusok száma – egyházi becslés szerint – akkortájt mintegy 50 ezerre volt tehető.

- ³⁴ *Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában?* Sepsiszentgyörgy, 1990, Európai Idő Kiadó. 15–16. p., Románia Külügyminisztériuma: *Fehér könyv a romániai nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségekhez tartozó személyek jogairól.* [9.] Romániai Magyar Szó. 1991. július 17. 3. p.
- ³⁵ SEBŐK László: *A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint.* Századok. CXXVI, 1992. 3–4. sz. 394. p.
- ³⁶ GUTHER M. Ilona: *A népszámlálás tükrében. Beszterce-Naszód megye.* Romániai Magyar Szó. 1993. december 9. 1. p.
- ³⁷ TAMÁS József: *Papi és szerzetesi hivatások.* Vasárnap. 1993. 18. sz. 1. p.
- ³⁸ SIKE Lajos: *A magyar görög katolikusokat ruténoknak nevezték!* Romániai Magyar Szó. 1992. augusztus 29–30. 7. p.
- ³⁹ Z. ALBU Zoltán: *A legutóbbi népszámlálás a fontosabb egyházi adatok tükrében.* Orient Expressz. 1993. 23. sz. 11. p.
- ⁴⁰ B. KOVÁCS András: *Megmenthető lelkek. Nagyszabású terv a szórványok felkarolására. Beszélgetés Vetési Lászlóval.* Romániai Magyar Szó 1992. november 11. 6. p.
- ⁴¹ MERFEA, Mihai: *Țigani. Integrarea socială a romilor.* Brasov, 1991, Editura Bârsa. 41. p.
- ⁴² GÁL Éva Emese: *Túrterebesi hétköznapiak.* Romániai Magyar Szó. 1993. február 4. 3. p.
- ⁴³ BOGDÁN Tibor: *Népszámlálók – népszemlélők. Változó Valóság, II,* 1992. 2. sz. 2. p.
- ⁴⁴ KOMÁN József: *Lefejezett kezdeményezés?* Romániai Magyar Szó. 1992. márc. 14–15. 1. p.
- ⁴⁵ ZSEMBERY Ágoston: *Románia választási földrajza az 1992. szeptember 27-i parlamenti választásokon.* Pro Minoritate, 1992. 10–11. sz. 22–23. p.
- ⁴⁶ VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén.* Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. 87. p.